

TÜRK EDEBİYATINDA HUSREV Ü ŞİRİN VE FERHAD Ü ŞİRİN HİKÂYESİ

FARUK K. TIMURTAŞ

Hikâyenin tarihî menşei ve tekâmülü

Şark edebiyatlarının en tanınmış hikâyelerinden olan Husrev ve Şirin hikâyesinin konusu, menşe itibariyle, Sâsâni hükümdarlarından Husrev Perviz'in (M. 596—628) hayatına ve aşk maceralarına dayanmaktadır. Husrev'in çok zengin ve çok ihtişamlı bir hükümdar olduğunu kaydeden tarihî kaynaklar, siyasî hayatını geniş şekilde anlattıkları halde, Şirin'le alâkası noktasında sadece bir kaç satırlık bilgi vermişlerdir. Şirin'e dair verilen bu bilgiler, ayrıca birbirini tutmaz mahiyettedir. Mütenakız ifadeler arasında Şirin'in gerçek tarihî hüviyetini tesbit etmek imkânsızdır.

Biz burada Şirin hakkındaki muhtelif rivayetleri inceleyeceğiz. Husrev'in siyasî hayatını, kaynaklara göre, etraflı şekilde belirtmeği lüzumsuz buluyoruz. Esasen hikâye, Husrev ile Şirin arasındaki aşkı ele almakta, dolayısıyla Husrev'in siyasî hayatı üzerinde durmaktadır. Başka bir ifadeyle diyebiliriz ki, hikâye birinci plânda ve en geniş ölçüyle aşk macerasını anlatmakla beraber, ikinci plânda ve kısaca olarak siyasî hâdiseler ve mücadelelere de temas etmekte ve bu iki cephe arasında alâkalar kurarak ve bunları birbirine bağlayarak Husrev'in hayatını ve maceralarını bir bütün halinde ortaya koymaktadır.

Tarihî kaynakların¹ Husrev'in siyasî mücadeleleri hakkında verdikleri bilgiler, birbirine benzer ve birbirini tamamlar şekildedir. Büyük bir kısmını Behram-ı Çübîn meselesi teşkil eden bu siyasî mücadeleleri kısa olarak şöylece anlatabiliriz:

Hürmüz'ün Türkistan hakanı Sâye Han ile savaşında serdari olan ve başarı kazanmış bulunan Behram, bu zaferin verdiği şımarıklıkla ve Hürmüz'ün haksız muamelesinden sonra, isyan etmişti. Bir hile ne-

¹ Hikâyenin menşei olmak üzere tarihî kaynaklardaki bilgiler, Şükrü İbrahim'in mezuniyet tezinde 6—7. sayfa içinde iyi bir şekilde hulâsa edilmiştir *Iran ve Türk edebiyatlarında Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin*, *Türkiyat Ens. Ktp. Tez No. 72*, 1—7. s.

ticesi Husrev'in babası Hürmüz'le arasını açmağa muvaffak olan Behram, hükümdar aleyhinde İran beğlerini de kıskırtmış ve tahta sahip olmak ihtirasiyle Medâyin üzerine yürümüştü. Medâyin beğleri, Behramın şah olmasını istemediklerinden, Azerbaycan'a kaçmış olan Husrevi çağırarak tahta oturtmak istediler. Hürmüz'ü tahttan indirip gözüne mil çektiler ve Husrev'e haberci gönderdiler. Husrev geldi; Behram'la çarpıştılar. Kazanamadı; tahtı Behram'a bırakarak uzaklaştı ve Rum (Bizans) kayserine iltica etti. Kayser II. Maurikios'un (582—593) yardımıyla ordu teşkil etti ve İran'a döndü. Behram'la savaştılar, Behram hezimete uğradı ve Çin hakanına sığınarak canını kurtarabildi. Husrev tahtına kavuştu. 38 yıl saltanat sürerek zamanının en şevketli hükümdarlarından oldu.

Bu bilgiler, kaynaklarda birbirinin tamamen aynı olup hikâyenin konusuna da uymaktadır. Yalnız teferruat sayılabilecek küçük noktalarda bazı ehemmiyetsiz değişiklikler ve bazan eksiklikler vardır. Bunlar da hikâyenin ağırlık noktasını aşk macerası teşkil ettiği için, herhalde bile bile yapılmıştır. Değişiklik ve noksanlıklara bir örnek olmak üzere meselâ Taberi Tarihi ile karşılaştırma yaparsak Sâye Han'ın Taberi'de Sâsân Han şeklinde zikredildiğini² ve Taberi Tarihi'nde adları ve mücadelelerde rolleri anlatılan Husrev'in dayıları Pendüye ile Bistâmın hikâyede yer almamış olduğunu³ görürüz. Diğer küçük noktalardan bir tanesi de, Husrev'in Azerbaycan dönüşü, gözüne mil çekilmiş halde bulunduğu babası Hürmüz'le görüşüp düşmanlarının intikamını alma çağını vâdetmesine dair olan kısmın Taberi Tarihi'nde mevcut olduğu halde hikâyede bulunmayışdır.⁴ Farklar hemen hemen bunlardan ibarettir.

Şirin meselesine gelince, kaynaklardaki muhtelif rivayetleri birkaç grupta toplamak ve aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Şehname'deki şekle göre⁵ Şirin, Ermen hükümdarı Mehîn Bânû'nun kardeşi kızıdır. Husrev, Behram'ın yaptığı hile sebebiyle babasının gazabından korkarak Azerbaycan'a kaçtığı sırada Ermen'de Şirin'i görmüş ve ona aşık olmuştu. Aşkına mukabele gören Husrev, babasının tahttan indirilmesinden sonra Ermen'i terk etti ve Medâyin'e geldi, mücadelelerden sonra şah oldu. Günlerini ayş ü işretle geçiriyor, Şirin'den

² *Taberi Tarihi tercemesi*, III, İstanbul 1260, 109, 169. s. Saye Han, *Ravzat-us safa*'da Sâve Han olarak kaydedilmiştir (bk. I. cilt, Tahran 1270).

³ Taberi, III, 112. s.

⁴ *Aynı eser*, 111. s.

⁵ *Şehname*, Bombay basımı (resimli taş baskı), 1051—1076. s.

ayrı düştüğü için ıztırap çekiyordu. Bir gün ava çıkmıştı. Avlanırken uzaktan bir kasır gördü. Meğer kasır Şirin'in imiş. Şirin, Husrev'in ayrılığına tahammül edemeyince Ermen'deki tac ve tahtını bırakarak Medâyin yöresine gelmiş ve bir kasır yaptırarak orada oturmuş. Husrev kasma gitti, Şirin'le görüştüler. Şirin, sözünde durmadığı için Husrev'e itap etti; Husrev yalvardı ve özür diledi. Şirin'i yanına alarak Medâyin'e döndü. Memleketinin bütün ileri gelenlerini çağırarak muhteşem bir düğün yaptı ve Şirinle evlendi. Zamanını bazan Meryem'le (Husrev'in ilk karısı, Rum kayserinin kızı) geçiriyordu. Şirin bu ortaklığı çekemedi ve Meryem'i zehirledi. Meryem'in ölümü, Husrev'i ve oğlu Şîrûye'yi çok üzdü.

Şîrûye yirmi üç yaşına gelince halka zulmetmeğe başlamış, babasına isyan etmiş ve neticede hapsedilmişti. Sonra hapisten kaçtı, babasını katlederek tahta oturdu. Şîrûye, eskiden beri içinde üvey anası Şirin'e karşı aşk beslerdi. Şah olunca ve babasını ortadan kaldırıncaya sevgisini Şirin'e açtı ve evlenmek isteğinde bulundu. Şirin buna razı olmadı ve pek müteessir oldu. Fakat Şîrûye ısrar ediyordu. Şirin çaresiz kalınca, altı kişilik bir hakem heyeti önünde onunla konuşacağını bildirdi. Şîrûye, heyeti hazırladı ve onların yanında nikâh teklif etti. Şirin, heyetten umduğu yardımı göremiyence teklifi kabul etti ve evlenmeden önce Husrev'in kabrini ziyaret etmek için izin istedi. Kabrin başında dua ettikten sonra yüzüğünün taşı arasında sakladığı zehirli yuttu ve mezar taşına sarılmış olarak can verdi. Şirin'i Husrev'in yanı başına gömdüler.

Bu rivayet, Nizami'nin eserinde de bazı ufak noktalar hariç aynen işlenmiştir.

Hikâyenin başka bir "variante" ni ele alan Nevâi de, Şirin'i yine Ermen hükümdarı Mehîr Bânû'nun yeğeni olarak göstermektedir.

Şirin hakkında *Ravzat-us-safâ* ve *Habîb-üs-siyer*'de bambaşka bir rivayet vardır.⁶ *Habîb-üs-siyer*'de ayrıca şairlerin nazmettikleri kıssaya muhalif olduğu da bildirilen bu rivayete göre, Şirin, İran büyüklerinden birinin hizmetinde cariye idi. Husrev gençliğinde, şehzadeligi sırasında bu zatın evine devam ederdi. Orda Şirin'i gördü. Tanıştı ve seviştiler; hattâ aralarında yüzük bile teati edildi. Fakat evin sahibi durumu öğrenince çok kızdı. Husrev'e bir şey yapamayacağından bütün

⁶ Bk. Muhammed b. Hâvend Şah (Mîr Hvand), *Ravzat-us-safâ*, I, Tahran 1270. (sayfa numarası yok, son bahis ve son sayfalar); Gıyaseddin Hvand Mîr, *Habîb-üs-siyer*, Üniversite Ktp., F. Y. 216, 92b.

öfkesini Şirin'den almak istedi. Adamlarından birine, Şirin'i götürüp Fırat'a atmasını emretti. Fırat kenarına gelince Şirin adama yalvardı. Uşak acıyarak onu sığ bir yere bıraktı ve oradan uzaklaştı. Şirin kendini kurtardıktan sonra o civardaki bir kiliseye sığındı ve rahibe oldu. Husrev, Behram-ı Çübîn ile mücadelesi sonunda tahtı ona bırakıp Ruma kaçarken yolda Nasturi papazının bulunduğu bir kiliseye uğramıştı. Bu sırada Şirin, askerleriyle geçerken, onu görmüş ve tanımıştı. Kendisini tanıtmak için parmağındaki yüzüğü Husrev'e gönderdi. Husrev, yüzüğü görünce kime ait olduğunu anladı ve Şirin'i kiliseden alarak iki adamıyla Medâyin'e gönderdi.

Taberi Tarihi'nde Şirin için şu satırları buluyoruz :

"Ve anın bir cariyesi var idi, ki adı Şirin idi. Ol asırda ondan cemile yog idi.

Bu ol avrettir, ki Ferhad ana âşık oldu. Perviz, Ferhad'a ukubet etmek için buyurdu, ki vara tağı dele, içinden su akıda" (III. cilt 114).

Bizans İmparatorluğu hakkında geniş bir tetkik eseri yazmış olan Lebeau'nun Şirine'e dair verdiği bilgi daha başkadır. Lebeau'ya göre Şirin (Sira) aslen Romalı hristiyan bir kızdır. Husrev, Şirin'i çok severdi, memleketinin kanununa aykırı olarak onunla evlenmiş ve kraliçe ilân edilmişti.⁷

Husrev ve Şirin hikâyesinin bu ikisinden sonra en önemli kahramanı Ferhad'ın hakikî ve tarihî şahsiyetini tesbit etmek imkânından mahrum bulunuyoruz. Eşkâniyân sülâlesinde, Ferhad adlı bir takım şahıslar varsa da, bunların hikâyede geçen Ferhad'la ilgisi noktasında tarihî kaynaklarda hiç bir kayıt yoktur.

Ferhad hakkında tarihlerde rivayet edilen hususlar, onun su yolları yapmakta mahir bir mühendis olduğu ve Şirin'e âşık olarak ona kavuşmak için dağları deldiğidir.

Şehname'de ve *Ravzat-us-safâ*'da Ferhad'ın adı zikredilmemiştir.

Minuçehri Divanı'ndaki bir kayda göre, Medâyin'de Kasr-ı Şirin'in duvarına Ferhad'ın hakettiği Şirin'in tasviri, X asırda bozulmamış bir halde bulunuyormuş.⁸

Nizami, Ferhad'ın Rum diyarında su yolları yapmakla meşhur usta bir mühendis ve mimar olduğunu söylüyor. Bu hale göre Ferhad, Bizanslı bir şahıs oluyor.

⁷ Lebeau, *Historie du Bas-Empire* (29 ciltlik seri), XI, Paris 1778, 501. s.

⁸ Fevziye Abdullah, *Ferhad ile Şirin* : İslâm Ansiklopedisi IV, 565. s.

Şeyh'nin eserinde böyle bir işaret yoktur. Ferhad, Husrev'in müşaviri Şâvûr'un Çin'den ders arkadaşı olarak gösterilmektedir.

Nevai ise, Ferhad'ı mimar ve ressam olarak ve Çin hakanının oğlu şeklinde zikretmiştir. İkinci nokta, şüphesiz tamamıyla hayalî bir şeydir.

Husrev Perviz'in ihtişamlı saltanatından bahseden tarihî kaynaklar, onun musikişinaslarından, atından, hazinelérinden söz açmağı ihmal etmemişlerdir.

Meşhur musiki üstadı Bârbud (yahut Bârbud), *Şehname*'de, *Ravzat-us-safâ*'da, *Habîb-üs-siyer*'de geçmektedir.⁹

Sekiz hazinesinden bilhassa Bâd-âver yahut Bâd-âverd kaynaklarda zikrediliyor¹⁰.

Husrev'in atı Şebdîz de tarihlere geçmiştir. Taberi Tarihinde şu satırları görüyoruz:

"Dahi bir atı var idi, ki hiç bir padişahın anın gibi atı yoğ idi. Her kangı taâmı, ki kendi yer ise, ol taâmdan ata dahi yedirirdi. Kaçan ki ol at öldü, kefenletti, kabre gömdürdü ve anın suretin nakşettirdi. Rum'a ve Türkistan'a adamlar gönderip arattırdı, bulamadılar. Her kaçan hatırına düşse, ol nakşa bakardı, hatırı teselli olurdu" (III. cilt, 114).

Ravzat-us-safâ'da Şebdîz "yelden daha hızlı koşan at" şeklinde tavsif edilmiştir.¹¹ Şebdîzi *Habîb-üs-siyer* de kaydediyor.¹²

Tarihî menşeyini ve tekâmülünü kısaca bellrttiğimiz Husrev ve Şirin hikâyesi, önce *Şehname*'de yer almış, sonra XII. asırda meşhur şair ve hakîm Senâi tarafından hikâyeleştirilmiş,¹³ daha sonra yüzyıllar boyunca bir çok İran ve Türk şairleri kalemiyle işlendiği gibi,¹⁴ son zamanda operet, opera ve film haline getirilmiş ayrıca piyesi yazılmış ve Türk halk edebiyatı ile hayal oyununa da geçmiştir.

⁹ Bk. *Şehname*, aynı basım, 1056, 1074. s.; *Ravzat-us-safâ*, aynı basım, I, son bahsin son sayfaları; *Habîb-üs-siyer*, aynı yazma, 92a.

¹⁰ Bk. *Taberi Tarihi tercemesi*, aynı basım, III, 114; *Ravzat-us-safâ*, aynı yer. Şeyhi, Husrev'in kırk hazinesi olduğunu ve beşinin adını bildirmiştir. *Burhan-ı Katî'*da sekiz hazinenin adı kayıtlıdır (bk. Mısır basımı 1268, 530 — 531).

¹¹ *Ravzat-us-safâ*, aynı yer.

¹² *Habîb-üs-siyer*, aynı yer.

¹³ Fevziye Abdullah, aynı yer.

¹⁴ Aralarında Nizami (1141 — 1203), Emir Husrev-i Dehlevi (1253 — 1325 ?), Hâtifi (ölm. 1521) ve Urfi-i Şirazi (ölm. 1591) de bulunan otuz kadar İran şairinin bu hikâyeyi işlediğini görüyoruz. Bu konuda hazırladığımız etüd, *Şarkiyat* dergisinde yayımlanacaktır.

Türk Edebiyatında bu hikâyeyi yazan şairler

Türk edebiyatında ilk defa Husrev ve Şirin hikâyesi yazan şair, Altınordu sahasında yetişmiş olan Kutb'dur. Nizami'den tercüme edilen bu eserle edebiyatımıza giren hikâye, Anadolu'da Şeyhi ve Türkistan'da Nevai'nin kalemleriyle en güzel örneklerini buldu. Bunları takiben, muhtelif Türk şairleri tarafından Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin mesnevileri yazılmıştır. Şüara tezkirelerinde ve çeşitli kaynaklarda kaydedilenlerle, kitaplıklarda görebildiklerimizin ve yabancı kitaplıkların kataloglarında gösterilenlerin bir liste halinde bir araya getirilmesi sonunda, yirmi bir Türk şairinin bu konuda eser meydana getirdiğini tesbit edebiliyoruz.¹⁵ Bu mikdarı Şükrü İbrahim on beş, Fevziye Abdullah yirmi sayısıyla göstermişlerdir. Şükrü İbrahim'in listesi, Lâmîi ve Ömer Baki alınmadığı için eksiktir.¹⁶ Farsça yazan şairler arasında gösterilmesi sebebiyle Ali Şir Nevai'den mahrum olan Fevziye Abdullah'ınki ise, Sadri ve Ömer Baki'nin bulunmaması dolayısıyla noksan olduğu gibi, ayrıca bir çok hatalar da taşımaktadır.

Fevziye Abdullah'ın İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı "Ferhad ile Şirin" maddesinde (IV, 565—566) verilen bilgiler, bir çok bakımdan düzeltilmeğe muhtaçtır. Tütünsüz Ahmed Beğ demekle tanınmış bulunan II. Bayezid devri şairlerinden Ahmed Rıdvan başka başka iki şahıs gibi gösterilmiştir. Hamdullah Hamdi, Zati ve Taşlıcalı Yahya Beğ'in, hikâyeyi nazmeden şairler arasına alınmaları [doğru değildir. Hamse, yahut muhtelif mesneviler yazmış bulunan bu şairlerin, bu konuda eser tertip ettiklerini bilmiyoruz.¹⁷

Bu'di adlı bir şairin listeye konulması ise büsbütün yanlıştır. Ferhad ve Şirin yazdığı şöyle dursun, böyle bir mahlâs taşıyan her hangi bir şairin varlığından bile, hiç bir kaynak bahsetmemiştir. Fakat Fevziye Abdullah en büyük hatayı, Ali Şir Nevai'yi farsça Ferhad ve Şirin yazan şairler arasında göstermekle işlemiştir.

Şükrü İbrahim ve Fevziye Abdullah'ın II. Bayezid devri şairlerinden hamse sahibi Behiştî'yi Husrev ve Şirin hikâyesi yazan şairler arasına

¹⁵ Bu konuda daha önce, hülâsa olarak bir makale yayınlamıştık: *Husrev-ü-Şirin ve Ferhad-ü-Şirin yazan şairlerimiz*: Türk Dili (Temmuz 1952), 15—21.

¹⁶ Şükrü İbrahim, aynı tez.

¹⁷ Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf ve Zeliha'sı* ile *Leylâ ve Mecnun'u* tanınmıştır. Zati'nin *Şem ü Pervane*, *Ferruhname*, *Ahmed u Muhmud*, *Seyr-i Nebi ve Mevlid* gibi eserlerini biliyoruz. Taşlıcalı Yahya Beğ'in ise, *Yusuf ve Zeliha*, *Şah u Geda*, *Gencine-i Raz*, *Gülşen-i Envar* ve *Usulname'den* müteşekkil hamsesinden başka *Naz ü Niyaz* ve *Gül i Sad-berg der mu'cizat-ı Sultan-ı Enbiya* adlı mesnevileri vardır.

sokmaları da yanlıştır. Behiştî'nin hamseyi teşkil eden mesnevileri içinde böyle bir eser bulunmamaktadır.¹⁸

Hıfzı Tevfik ve Nihad Sami Banarlı'nın Revani'ye Husrev ve Şirin isnat etmeleri de,¹⁹ şüpheli bir noktadır. XI. yüzyıl şairlerinden olan Revani, hamse sahibi olmakla beraber,²⁰ eseri ortada yoktur. Eski kaynaklar, sadece *İşretname* adlı mesnevinin şöhret kazandığını zikretmekte, fakat hamsesinin teşkil eden mesnevilerin adlarını vermemektedirler. Her hamsede mutlaka Husrev ve Şirin hikâyesi bulunması şart olmadığına ve eser ortada bulunmadığına göre, onun Husrev ve Şirin yazıp yazmadığını kesin şekilde tesbit etmek imkânsızdır.

Agâh Sırı Levend, XVI. yüzyıl şairlerinden Edirne'li Emri'nin Husrev ü Şirin yazdığını, Riyazî Tezkiresi dayanarak, bildiriyorsa da yanlıştır.²¹ Riyazî Tezkiresindeki kayıt şöyledir: "Husrev ü Şirin bahrinde bir kitâb-ı belâgat-nisâbı vardır, ki mevzû'ı kendi ile ma'şûkı beyninde olan mâcerâdır."²² Bu sözlerden, Emri'nin Husrev ü Şirin vezninde (mefâilün mefâilün faülün) bir kitap yazmış olduğu anlaşılır. Örnek olarak alınan beyitlerine göre eser, mizah ve hiciv mahiyetinde bir manzumedir.

Biz, Husrev ile Şirin ve Ferhad hikâyesini işleyen şairlerin sayısını bildirirken, diğerlerinde bulunmayan, Blochet katalogundan aldığımız, fakat zamanını tesbit edemediğimiz Ömer Bakî'yi de göz önünde tuttuk.

Türk edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin yazan şairler ve eserleri hakkında kronolojik sıraya göre ve ana çizgiler halinde bilgiler vereceğiz.

KUTB

Kutb'un *Husrev ü Şirin* 'inden ilk defa bahseden Jean Deny'dir.²³ Eserin Bibliothéque Nationale'de bulunan yegâne nüshasını²⁴ zikreden Deny, onun Nizâmî'den şark türkçesine nakledildiğini bildiriyor. Berke

¹⁸ Karışdıran Süleyman oğlu demekle meşhur olan ve XV. yüzyılın sonlarında yaşayan Ahmed Sinan Behiştî'nin *Leylâ ve Mecnun*, *Yusuf ile Zeliha*, *Hüsn ü Nigar*, *Süheyl ü Bahar* ve *Vâmık u Azrâ* adlı mesnevileri vardır. (*Lâtifi Tezkiresi*, matbu 104. s.; *Keşf-üz-zünun*, I. İstanbul 1941, 724 s.).

¹⁹ *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1940, 170. s.

²⁰ Bağdadlı İsmail Paşa, *Keşf-üz-zünun Zeyli*, I, İstanbul 1945, 432. s.

²¹ Agâh Sırı Levend, *Not*, Türk Dili (Temmuz 1952), 21. s.

²² Mehmed Riyazî, *Riyâz-üş-şuarâ*, Üniversite Ktp., T. Y. 3250, 10. s.

²³ Jean Deny, *Grammaire de la langue turque*, Paris 1921, X, XVIII. s.

²⁴ Blochet (tr.), nr. A. F. 312, 133. s.

Fakih²⁵ tarafından h. 785 (m. 1383—1384) yılında istinsah edilen eser, Kıpçak şivesiyle yazılmıştır. Özbek Han'dan sonra Altınordu tahtını geçen oğlu Tini Big zamanında ve onun bir çok bilgilere vâkıf bir ilim ve irfan hamisi olan zevcesi adına tertip edilen Husrev ü Şirin, Nizami'den aynı şekil ve vezin ile türkçeye çevrilmiştir; aynen tercüme olmakla beraber, şair yer yer kendi şahsiyetinin ve muhitinin tesirlerini de belli etmiştir.²⁶

Eser, A. Zajaczkowski tarafından yayınlanmıştır.²⁷

Kutb'un hayatı hakkında hiç bir bilgiye sahip bulunmuyoruz.

ŞEYHİ

Hayatı hakkında daha önce yayınladığımız etüdde²⁸ etraflı bilgi verdiğimiz Şeyhi, Germiyanlıdır. Aynı zamanda hekim olan şair, Germiyan beği Yakub Beğ'e intişap etmiş; Osmanlı sultanlarından Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad'ın sarayında da bulunmuştur.

Türk edebiyatındaki Husrev ü Şirin'lerin en kuvvetlisi olan eserini, II. Murad adına yazmıştır.

Ölümü h. 832 (m. 1429) yılından sonradır.

ALİ ŞİR NEVAİ

Yalnız mensup olduğu Çağatay şivesinin değil, bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden sayılan Mir Ali Şir Nevai, Sultan Hüseyin Baykara'nın yakınlarından ve divan beğlerinden idi.²⁹ Yüksek bir aileye mensuptu; h. 844 (m. 1441) yılında Herat'ta doğdu. Büyük bir bilgin ve güzel sanatların muhtelif kollarında mâhir bir üstat olan Nevai, otuz kadar eser yazmıştır.

Hamsesi arasında *Ferhad ü Şirin* de vardır. Bu, taklit değildir, orjinal bir eserdir. Mevzu bakımından Nizami'nin *Husrev ü Şirin*'inden tamamiyle farklı olup daha hareketlidir. Fakat tarihi gerçeklerle ilgisi hemen hemen yok gibidir. Eser, hikâyenin tamamen başka bir "version"u sayılabilir.

Nevai, h. 906 (m. 1501) yılında ölmüştür. *Ferhad ü Şirin*'in İstanbul ve Avrupa kütüphanelerinde muhtelif yazma nüshaları vardır. Bir kaç

²⁵ Berke Fakih için bk. M. Fuad Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1926, 371 — 372. s.

²⁶ Aynı eser, 359; aynı müellif, *Çağatay edebiyatı*: İA III, 281.

²⁷ A. Zajaczkowski, *Najstarsza wersja turecka Husrav u Şirin Qutba*, Warszawa 1958.

²⁸ Faruk K. Timurtaş, *Şeyhi'nin hayatı ve şahsiyeti*: TDED V. (1954), 91 — 120.

²⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Ali Şir*: İA I, 351.

defa basılmış bulunan eser, dört asır kadar önce Lâmiî tarafından Türkiye (Osmanlı) türkçesine nakledildiği gibi, son zamanlarda manzum olarak Tacik diline³⁰ ve Kazan şivesine³¹ de çevrilmiştir. Tacikçe olanın başında E. Berthels'in, Nevai ile Nizami'nin eserini mukayese eden kısmı bilhassa değerli olan, otuz sayfalık bir mukaddimesi vardır.

AHMED RIDVAN

Sultan II. Bayezid devri şairlerindedir. Tütünsüz Ahmed demekle meşhurdur. Rıdvan mahlasını kullanırdı.

Nizami'nin hamsesini tercüme etmiştir.³² *Husrev-i Şirin*'inin nushaları Berlin ve Gotha kütüphanelerindedir.³³

MUIDİ

Adı Mehmed'dir. Babası Muîdzade demekle meşhurdur.³⁴ Sultan II. Bayezid devrinde yetişen Muîdi, Üsküp yakınında Kalkandelen kasabasında'dır.³⁵

Hamse yazdığını bildiğimiz³⁶ Muîdi'nin mesnevilerinden biri *Husrev ü Şirin*'dir.³⁷

SADRİ

Mevlâna Sadri³⁸ İznik'lidir. II. Beyazid devrinde yaşamıştır. Babası Şehzade Korkut'un hocası idi. Sadri, Edirnekapı'da, Emîr Buhari tekyesi yanında medfundur.

Nizami tarzında bir hayli mesnevisi ve bu arada *Husrev ü Şirin*'i vardır.

HAYATI

Sultan II. Bayezid devrinde yaşadığı sanılan Hayati'nin *Mahzen-ül-esrar*, *Behram-ı gür*, *İskendername* ve *Husrev-ü-Şirin*'i vardır.³⁹ Bu dört hikâyeden meydana gelen külliyyatın bir nushası Agâh Sırrı Levend'dedir.

³⁰ Ali Şir Nevai, *Ferhad ve Şirin*, (terc. Eminzade M., Berthels'in mukaddimesi ile), Stalinabad 1948 (Rus harfleriyledir, 306. s.).

³¹ Ali Şir Nevai, *Ferhad hem Şirin* (terc. Ahmed İshak), Kazan 1948 (Rus harfleriyledir; resimli, 281. s.).

³² *Sehi Tzk.*, matbu, 36. s.

³³ *Pertsch* (Berlin, tr.), nr. 386, 378. s.; *Pertsch* (Gotha, tr.), nr. 196, 173. s.

³⁴ *Beyani Tzk.*, Üniversite Ktp., T. Y. 2568, 85a.

³⁵ *Ahdî Tzk.*, Üniversite Ktp., T. Y. 2604, 117b.

³⁶ *Beyani*, aynı yer; *Keşf-üz-zünun*, I, 724.

³⁷ *Keşf-üz-zünun*, I, 704; *Gibb*, III, 160.

³⁸ *Sehi Tzk.*, matbu, 88. s.

³⁹ Agâh Sırrı Levend, *Hayati'nin İskendername'si*: Türk Dili 4 (1952), 11, 13.

HARİMİ (ŞEHZADE KORKUT)

Sultan II. Bayezid'in oğludur. Fatih Sultan Mehmed'in Gebze'de ölümü üzerine, İstanbul'da — babasına vekil olarak — ön sekiz gün padişahlık etti.

Esaslı bir tahsille yetişen, âlim, şair, hattat ve musikişinas olan Korkut, şiirlerinde Harîmî mahlasını kullanırdı⁴⁰. Gazeller, türkçe ve arapça ilmi eserlerden başka, *Ferhad ü Şirin* mesnevisi de yazmıştır.⁴¹

Musikide çok mahir olan ve "Gıda-yi rûh" adlı bir de saz tasnif etmiş bulunan⁴² Şehzade Korkut, Yavuz Sultan Selim'in cülûsunu müteakip h. 918 (m. 1512) yılında idam edildi. Bursa'da Orhan Gazi türbesinde medfundur.

Gazellerinden elli kadarına ihtiva eden ve son zamanlarda istinsah edilen küçük bir mecmua, Millet Kütüphanesindedir.⁴³

ÂHİ

XV. yüzyıl şairlerinden olan Âhi, Niğbolu'ludur; Benli Hasan lâkabıyla meşhurdur. Tüccar olan babasının ölümünden ve annesinin başkasıyla evlenmesinden sonra gurbete çıktı ve İstanbul'a gelerek tahsiline devam etti. Medresedeyken şiire heves etmişti. Tahsilini bitirdikten sonra ilmiye mesleğine intisap etti. Bir taraftan da, şiirle meşgul oluyordu. Şeyhi'nin Hüsrev-ü-Şirin'i o zamana kadar benzersiz kalmıştı. Âhi, buna bir nazîre yapmak istedi. Fakat, *Hikâyet-i Şirin ü Pervîz ve rivâyet-i Gülgûn u Şebdîz* adını verdiği⁴⁴ eserini, Nakşibendî şeyhi Mahmud Çelebi'nin tesiriyle ikmal edemedi. Şeyhin "böyle ateşperest hikâyelerini ihya etmenin ve Peygamberimizin namesini yırtan Husrev'in macerasını nazm etmenin makbul ve meşru bir hareket olmadığı" hakkındaki sözleri üzerine mesneviyi yarıda bıraktı.⁴⁵

Bu arada Âhi'nin eserinin şöhreti Yavuz Sultan Selim'e kadar gitmişti. Padişah onu terfi ettirmek istedi. Fakat Âhi Rumili kadiaskeri Zeyrek Çelebi'nin iğfali ile, verilen memuriyete kanaat etmeyerek ka-

⁴⁰ *Sehi Tzk.* matbu, 17. s. *Lâtifi Tzk.*, matbu, 65. s.

⁴¹ Bursalı M. Tahir, *Osmanlı müellifleri*, II, İstanbul, 382. s.

⁴² *Sehi Tzk.*, matbu, 18. s.

⁴³ Millet, Ali Emiri, Ktp., manzum eserler, nr. 104.

⁴⁴ Bursalı M. Tahir, bu ibareyi iki eserin adı zannetmiştir (bk. *Osmanlı müellifleri*, II, 60. s.).

⁴⁵ Gelibolu'lu Ali, *Küh-ül-ahbar*, Üniversite Ktp., T. Y. 5961, 241b.

bul etmedi.⁴⁶ Bu hâdise ve “Eğri” redifli gazel⁴⁷ dolayısıyla Yavuz ona kızdı ve “bana bir daha ondan bahsetmeyin” dedi.

Neticede şair, uzun müddet mülâzemette kaldı. Ancak çok sonraları Karaferye müderrisliğine tâyin edildi. Şair Hâveri'nin kızkardeşiyle evlenen Âhi, h. 923 (1517) yılında Karaferye'de ölmüştür.⁴⁸

Âhi'nin *Hüsn ü Dil* adlı tamamlanmamış bir eseri daha vardır.⁴⁹ Bu eser, İran şairlerinden Fettâhi-i Nişâbûri'nin (öl. h. 852 yahut 853 m. 1448 — 1450),⁵⁰ Lâmiî tarafından da tanzir edilen, aynı addaki mensur eserine nazîredir.

Âhi'nin divanı da mevcuttur.⁵¹ *Hikâyet-i Şirin ü Pervîz*'in İstanbul kütüphanelerinde nushası bulunmuyor. Esasen yazıldığı devirde bile nushasına az, hattâ hiç rastlanmadığını bildiğimiz⁵² eserin, ekser beyitleri münasebet ve yer gözetilerek *Hüsn ü Dil* içine alınmıştır.⁵³ *Hüsn ü Dil* h. 1277 (m. 1860 — 1861) yılında İstanbul'da Çaylak Tevfik tarafından bastırılmıştır.

CELİLİ

Adı Abdülcelil'dir, Bursalı'dır⁵⁴; bazı müelliflerin İznik'li olarak

⁴⁶ *Hasan Çelebi Tzk.*, Üniversite Ktp., T. Y. 1737, 74b.

⁴⁷ Bu gazel, O kad bâla vü zülf eğri diyâr-ı hüsn pür-âşûb
Memâlik fitne şeh zâlim alem serkeş sipâh eğri
beytini ihtiva ediyordu (bk. *Hasan Çelebi Tzk.*, aynı yazma, 75a).

⁴⁸ *Sicill-i Osmanî*'de ölüm tarihi h. 910 olarak gösterilmiştir ki, yanlıştır (bk. II. cilt, 119. s.). سوز آهی ایله طوتشدی جهان mısraı, ebced hesabıyla, ölümünün h. 923 yılında olduğunu gösterir (bk. *Kafzade Fâizi Tzk.*, Üniversite Ktp., T. Y. 1646, 8b). Âhi'nin ölüm yeri ihtilâflıdır, Hasan Çelebi Manastır'ı gösteriyor.

⁴⁹ *Mevzuun hulâsası* için bk. Gibb, *A History of Ottoman Poetry* II, London 1902, 296 — 310. s.

⁵⁰ Cl. Huart, *Fettâhi*: İA IV, 582. s.

⁵¹ Üniversite Ktp. T. Y. 1942/2, v. 75 — 98; Topkapı Sarayı, Revan Ktp., nr. 1669, v. 164 - 182. İslâm Ansiklopedisi'nde “Âhi'nin bir divanı olsa gerektir” şeklinde müphem bir ifade kullanılmıştır (bk. I. cilt, 157. s.).

⁵² *Sehi Tzk.*, matbu., 108. s.

⁵³ *Lâtîfi Tzk.*, matbu., 98. s.

⁵⁴ Eski kaynaklarda hamse sahibi Celîli hakkında verilen bilgiler, karışık ve degışiktir. *Sehi Tezkiresi*'nde (matbu, 114. s.) kaydedilen Celîli, İznikli olarak gösterilmiştir. Hâmidzade olduğuna dair işaret yoksa da, verilen bilgilerin bir kısmı bu Celîli'ye aittir, ve tezkirede başka Celîli yoktur. *Lâtîfi Tezkiresi*'nde üç Celîli kayıtlı olup (bk. matbu, 119 — 120. s.), birisi Edirne'lidir ve daha sonra yaşamıştır. Bursa'lı olanı hakkında verilen bilgi, bizim Celîli'ye ait değildir. Üçüncüsü ve *Husrev ü Şirin* yazmış olarak bildirileni, İznik'li olarak gösterilmiştir. Aşık Çelebi, *Husrev ü Şirin*'in sonundaki beyti göstererek ve pek haklı Lâtîfi'yi tenkid ediyor ve *Husrev ü Şirin*'i yazanın Hâ-

göstermeleri yanlıştır. Aslan İran'lı olup Bursa'da ikamet eden Hâmidî adlı bir şairin oğludur.⁵⁵

Muasırlarından şair Âhi ile ahabplıkları vardı. Hayatının sonuna doğru cinnet getiren ve kimseyle konuşmak istemeyen Celîli'nin ne zaman öldüğünü kesin olarak bilmiyoruz. Gelibolu'lu Ali, onunla h. 977 (m. 1569) yılında konuştuğunu bildirdiğine göre,⁵⁶ bu tarihten sonra ve çok yaşlı bir halde ölmüş olmalıdır.

Hamse meydana getiren⁵⁷ Celîli'nin *Hüsrev ü Şirin*'den başka *Leylâ vü Mecnun* ve *Yusuf u Zelîha* mesnevileriyle,⁵⁸ *Gül-i Sed-berg* adlı gazel mecmuası ve bir kaç eseri daha vardır. Şehname'yi, nazmen tercüme ettiği de rivayet edilmektedir.⁵⁹ Bibliothèque Nationale'de bulunan *Külliyat-ı Celîli* içinde⁶⁰ *Hüsrev ü Şirin*, *Leylâ vü Mecnun*, *Gül-i Gülzar*, *Gül-i Sad-berg-i bi-hâr* ve *Bahrname* (yahut *Hazanname*) adlı eserler bulunuyor.

Blochét'nin eserden çıkardığı kayıtlara göre, *Hüsrev ü Şirin*, h. 1 Cumâdi'l-ülâ 917 (m. 15 Temmuz 1512) de başlanıp 1 Şevvâl (10 Kânunevvel) de bitirilmiş ve Yavuz Sultan Selîm'e sunulmuştur.⁶¹

midizade Bursa'lı Celîli olduğunu söylüyor. Bu tezkirede başka Celîli kayıtlı değildir. *Künh-ül-ahbâr*'ın Celîli (bazı nushalarda Halîli diye gösterilmiştir bk. Üniversite Ktp., T. Y. 5959, 169b) hakkındaki satırları Aşık Çelebi'yi destekler mahiyettedir. Âli, ister İznik'li, ister Bursa'lı olsun, Celîli'nin Süleyman devrinde gelmesi gerektiğini söylüyor.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, *Hüsrev ü Şirin* yazan Celîli, Bursa'lı Hâmidîzade Abdülcelîl'dir. Belki bir ara İznik'de bulunması, kendisinin İznik'li olarak gösterilmesine sebep olmuştur. Bu devirde *Hüsrev ü Şirin* ve hamse yazan başka bir Celîli yoktur. *Lâtîfi Tezkiresi*'nde zikredilen, aynı devirde yaşamış diğer bir Bursa'lı Celîli'nin de mevcudiyeti çok şüphelidir (bu mesele için ayrıca bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, Celîli (Bursalı), *Türk şairleri*, II, 948. s.; Celîli (Hâmidizade, Bursalı), *Türk şairleri*, III, 955-960. s.). Mevdud Mansuroğlu, Hâmidizade Celîli'den başka, hamse sabibi İznik'li bir Celîli göstermiştir ki, yanlıştır (bk. İA, III, 66).

⁵⁵ *Hüsrev ü Şirin*'in sonunda

Hâmidîzâde Celîli Bursavî

Nazm idüp Şirin ü Hüsrev nâmesin

beyti vardır (bk. *Aşık Ç. Tzk.*, Üniversite Ktp. T. Y. 2406, 80b.)⁶

⁵⁶ *Künh-ül-ahbâr*, Üniversite Ktp., T. Y. 5959, 364a.

⁵⁷ *Sehi Tzk.*, 114 s.; *Keşf-üz-zünun*, I, 724 s.

⁵⁸ *Beyani Tzk.*, Üniversite Ktp., T. Y. 2568, 21b; Belîğ, *Güldeste-i riyâz-ı irfân*, Hüdavendîgâr Matbaası, 1302, 455 s.

⁵⁹ *Aşık Ç. Tzk.*, aynı yazma, 81b; *Osmanlı müellifleri*, II, 125 s.

⁶⁰ Blochet (tr), I, nr. A. F. 364, 155 s.

⁶¹ Aynı yer. Blochet, eserin Câmî'yi takliden meydana getirildiğini söylüyor; halbuki Câmî'nin böyle bir eseri olduğunu bilmiyoruz.

LÂMÎİ

Adı Mahmud, mahlâsı Lâmiî'dir. Nakkaş Ali Çelebizade Osman'ın oğludur. Gençliğinde çok mazbut bir tahsil görmüş ve Şeyh Emîr Efendi'ye intisap ederek Nakşibendî tarikatine girmiştir. *Hüsn ü Dil* adındaki eserinden kazandığı otuz akçe gündeliğe kanaat eden şair, devlet hizmeti kabul etmemiş ve ömrünü tetabbua hasrederek kitap telif ve tercümesiyle meşgul olmuştur.

Molla Câmî'nin eserleriyle çok uğraşması ve bazısını türkçeleştir-mesi dolayısıyla Câmî-i Rum diye şöhret bulmuştur. Çeşitli mevzular-da, manzum ve mensur, telif ve tercüme olmak üzere otuza yakın ese-ri vardır.⁶²

Ölümü h. 938 (m. 1531 — 1532) yılındadır.⁶³ Aşık Çelebi ve Kâtip Çelebi, h. 940 (m. 1533 — 1534) yılında öldüğünü bildiriyorlar.⁶⁴

Vâmık u Azrâ, *Veys ü Râmin*, *Şem ü Pervane* gibi mesnevileri ara-sında *Ferhadname* de bulunuyor. *Ferhadname*, Ali Şir Nevai'nin *Ferhad ü Şirin*'inden pek az değişiklikle, hemen hemen tercüme suretiyle mey-dana getirilmiştir.⁶⁵ Eseri beğenen Yavuz Selim'in, bir köy vererek Lâ-miî'yi mükâfatlandırdığı, bazı müelliflerce bildiriliyor.⁶⁶

Ferhadname'nin İstanbul kütüphanelerinde yazma nushaları yoktur. Hammer'in yaptığı almanca tercümesi, 1812 yılında Stuttgart'ta basıl-mıştır.⁶⁷

ARİF ÇELEBİ

Kanunî Sultan Süleyman devri şairlerindedir. Şehnameci Fethul-

⁶² *Aşık Ç. Tzk.*, aynı yazma, 136a; *Osmanlı müellifleri*, II, 492—493. s.; Muzaffer Gürses, *Lâmiî Çelebi*, mezuniyet tezi 1944—1945, Üniversite Ktp., nr. 1132, 33—60. s.

⁶³ Ölümüne Kandî, şu mısraları tarih düşürmüştür :

لامعی نك حق ایدہ روحینی شاد

قندیء داعی بہ او تاریخ گفت

قبر و جای لامعی پر نور باد

(Bk. *Güldeste-i Belîğ*, matbu, 178. s.).

⁶⁴ *Aşık Ç. Tzk.*, aynı yazma, 135b; *Keşf-üz-zünun*, II, 1258. s.

⁶⁵ *Lâtifi Tzk.*, matbu, 291. s.

⁶⁶ *Aşık Ç. Tzk.*, aynı yazma, 135a, *Keşf-üz-zünun*, II, 1258. s. Gibb bunu ihtimal olarak öne sürüyor (bk. III. cilt, 27. s.).

⁶⁷ Th. Menzel, *Lâmiî*: EI III, 14. s.

lah Çelebi demekle tanınmıştır.⁶⁸ Şeyh İbrahim Gülşeni'nin kızının oğludur.⁶⁹

Nizami'ye peyrev olup hamse yazan⁷⁰ Arif Çelebi'nin "Tevârih-i Al-i Osman" mevzuunda yüz bin beyitten ibaret *Şehname*'si vardır. Eseri Kanunî'ye ithaf etmiştir.

Kendisini gerçek kâmil ve fâzıl gösteren ve garip şeylere ihtirasi olan Arif Çelebi, Ahdi'nin yazdığına göre, günde bin beyit söylemeğe kadırmış.

ŞÂNİ

Kastamonu'ludur; Kanunî Süleyman devri şairlerindedir. Kemalpaşazade'nin mülâzimlerinden idi. Bağdad seferinde ölen Şâni, *Ferhad ve Şirin* hikâyesini nazmetmiş ve Ferhâd-name adını vermiştir.⁷¹

İMAMZADE AHMED

Bursa'ludur. İmam Mehmed Efendi adında bir adamın oğludur.⁷² Kendisi de ilmiye mesleğinden idi. Bursa'da müderris iken h. 977 (m. 1569 — 1570) yılında ölmüştür.

Dinî kitaplarından, arapça *Tarih-i Al-i Selçuk*'undan başka, *Hüsrev ü Şirin* ve *Şahu Geda* adlı mesnevileri vardır.

HALİFE

Halep ve Şam'da seyahatler eden ve "Şûride-hal ve divâne-reng" bir şair olan Halife'nin üç dilde şiirleri ve *Penc-genc*'i vardır.⁷³ Ahdi tezkiresindeki kayda göre h. 979 (m. 1572) yılında ölmüştür.

Hüsrev ü Şirin'inden Kâtib Çelebi bahsetmektedir.⁷⁴ Gibb, eserin h. 970 (m. 1562 — 1563) yılında tamamladığını yazıyor.⁷⁵

⁶⁸ *Hasan Ç. Tzk.*, Üniversite Ktp., T. Y. 1737, 210b.

⁶⁹ *Hasan Ç. Tzk.*, aynı yer; *Ahdi Tzk.*, Üniversite Ktp., T. Y. 2601 84b; *Beyanı Tzk.*, Üniversite Ktp. T. Y. 2568, 52a.

⁷⁰ *Ahdi Tzk.*, aynı yer.

⁷¹ *Lâtifi Tzk.*, Üniversite Ktp. T. Y. 720, 100b. Matbu nüshada Şâni bulunmamaktadır.

⁷² *Osmanlı müellifleri*, III, 10, s. *Güldesteri Belîğ*'de babasının adı Mahmud olarak kayıtlıdır (bk. matbu nüsha, 305 s.).

⁷³ Şükrü İbrahim, mezuniyet tezi.

⁷⁴ *Keş-üz-zünun*, I, 704. s.

⁷⁵ Gibb, II, 148 s., 3. not.

İDRİS BED (MAHVI)

Adı İdris Beğ'dir. Mahvi mahlasını kullanırdı.⁷⁶ Kastamonu'ludur, eski ve köklü bir aileye mensuptur. Padişah sancaktarlığında bulunmuştur. Ölümü h. 988 (m. 1580) yılındadır.

Hâtifi'nin *Husrev ü Şirin* ve *Leylâ vü Mecnun* mesnevilerini tercüme etmiştir.

FASİH AHMED DEDE

XVII. yüzyıl mevlevî şairlerindedir. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın hazine kâtibi idi. Sonra Galata Mevlevihanesinde uzlete çekildi. H. 1111 (m. 1699 — 1700) yılında ölmüştür.⁷⁷

Divanından başka *Husrev ü Şirin*, *Münâzara-i Şeb ü Rûz*, *Tenbâ-kûname*, *Mahmûd u Ayâz* manzum eserleri ve mensur olarak *Gül ü Mül* adlı eseri vardır.

SALİM

Salim bin Mustafa bin Ahmed, XVIII. yüzyıl şairlerindedir. Fuzuli'den 1801 de tercüme ettiği *Rind ü Zâhid*'in önsözünde bildirdiğine göre, 1800 de *Husrev ü Şirin* yazmış ve III. Selim'e sunmuştur.

MUSTAFA AĞA NÂSİR

XIX. yüzyıl Azeri şairlerindedir. *Husrev ü Şirin*'i farsçadan tercüme etmiştir.⁷⁸

NÂKÂM.

Şeki şehrinde doğup İstanbul'da yaşamıştır. Vefatı 1323 (m. 1906) dadır. Şairin arkadaşı hoca Salih efendiden öğrenildiğine göre, *Ferhad ü Şirin* yazmıştır.⁷⁹ Ayrıca matbu *divanı* ve *Leylâ ile Mecnun*'u vardır.

⁷⁶ *Sehi Tzk.*, matbu, 37. s.

⁷⁷ Şu mısralar ebced hesabıyla ölüm tarihini göstermektedir :

جاوه گاه اوله فصیحه گلشن دار النعم.

گوچدی باقی ملکنه ذرویش فصیح مولوی

(bk. *Sema'hane-i edeb*, matbu, 193 s.); *Osmanlı müellifleri*, II, 366. s.

⁷⁸ Mehmed Emin Resulzade, *Azerbaycan şairi Nizami*, Ankara 1951, 355. s.

⁷⁹ Mehmet Ali Resulzade, *İsmâil Nâkâm*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, 28. sayı. İstanbul 1934, 154—155. s.; Mehmed Emin Resulzade, *aynı eser*, 355. s.

ÖMER BAKİ

Bibliothèque Nationale'de *Ferhadname*⁸⁰ ve *Ferhad ü Şirin*⁸¹ adlarıyla kayıtlı, doğu türkçesiyle yazılmış bir mesnevi bulunmaktadır. Eserin sahibi Ömer Baki'nin hayatı hakkında bir şey bilmiyoruz.

Türk halk edebiyatında Ferhad ile Şirin hikâyesi

Birinci bahiste, tarihî menşe ve tekâmülünü kısaca gösterdiğimiz, Ferhad ve Şirin hikâyesinin, elliye varan İran ve Türk şairi tarafından işlenmiş olması; onun şark dünyasına mahsus hikâyeler arasında çok ehemmiyetli bir yeri olduğunu gösterir.

Yüksek zümre edebiyatında olduğu gibi bu konu, halk edebiyatları çerçevesinde de ele alınmış ve geniş alâka yaratmıştır. Yalnız, hikâyenin yüksek tabaka edebiyatından halk edebiyatına geçerken, tarihî ve coğrafi gerçeklerden uzaklaşarak birçok değişikliklere uğradığı tesbit edilmektedir.

Ferhad ile Şirin konusu, Türk halk edebiyatının hikâyecilik ve hayal oyunu (karagöz) kollarında yer tutmuştur. Fakat, dağ delmek vakası hariç, öbür vakalar birbirine benzemediği gibi, bitiş de aynı değildir. Halk hikâyesi, iki âşıkın ölümüyle, trajik bir şekilde sonuçlanır. Karagöz'deki oyun ise, âşıkların kavuşmasıyla sona eriyor.

Şimdi sırasıyla, hikâyenin bu iki koldaki işlenmesini inceleyelim.

HALK HİKÂyecİLİĞİNDE FERHAD İLE ŞİRİN KONUSU

Hikâye, Türk halkının kendi öz malı ve Türk düşünüş ve zevkinin mahsulü olmadığı için, geleneksiz ve köksüzdür. Halk için basılmış kitaplardan öğrendiğimize göre, şekil ve üslup hususiyetleri itibarıyla öbür Türk halk hikâyelerine benzemeyen Ferhad ile Şirin hikâyesi; yüksek zümre edebiyatından geçmiş olması hasebiyle, o edebiyatın bazı izlerini taşır. Diğer hikâyelerde olduğu gibi, saz refakatiyle âşık-hikâyeciler tarafından söylenmeyip, sadece kitaptan okunmakla yahut anlatılmakla iktifâ edilir. Yani, hikâye, sözlü halk hikâyeciliği ananesine tamamen geçmemiştir.

Hikâye içinde bulunan manzum parçaların çoğu aruzla yazılmıştır ve oldukça büyük kısmının vezni bozuktur. Yer yer hece vezni ile yazılmışlarına raslanmakla beraber, bunların pek de sanatkârâne olmadığını görüyoruz.

⁸⁰ Blochet, II, No. supp., 973, 975, 114. s.

⁸¹ Blochet (Schefer), No. 973, 975, 143, 114 s.

Şirin'in halası Mehin Banu'nun Mehmene Banu şekline girdiği ve Şirin'in ablası olarak gösterildiği halk hikâyesinde, Erran (Ermen) şehri yerine Erzen denildiği gibi, esas vaka da Amasya'ya nakledilmiştir.

Ayrıca Anadolu'da hikâyeyle beraber bir takım efsaneler de doğmuştur. Meselâ, Erzurum yakınındaki Kiriç köyünde Şirin'in evi ve ona ait bir tepe bulundvğu söylenmektedir. Güya bu ev, Şirin'in gelin geleceği evmiş ve o tepe, Şirin'in evi yaptığı sırada, Ferhad'ı uzaktan görebilmek için eteğiyle taşıdığı topraklardan meydana gelmiş bir yığınmış⁸².

Asıl efsane, Ferhad'ın açtığı rivayet edilen su yolları dolayısıyla meydana çıkmıştır. Amasya'daki su yollarının Ferhad tarafından otuz dokuz günde yapıldığı, halk arasında anlatılmaktadır. Efsaneyi kuvvetlendirmek için, Ferhad Kayası denilen yer üstünde görülen beş metre uzunluğunda ve iki buçuk metre genişliğindeki mezar da Ferhad'a isnad edilmiş ve eski zaman adamlarının çok uzun boylu olduğu mâzereti öne sürülmüştür.

Bu acayip rivayetlerin ortaya çıkmasına, Amasya'da su yollarının bulunuşu kadar, oradaki dağ silsilesi ve kayanın Ferhad Dağı ve Ferhad Kayası adlarını taşıması da sebep olmuştur. Halbuki, bir adam tarafından, hele otuz dokuz günde, yapılmasına asla imkân olmayan bu su yolları; iki bin yıl kadar önce Zile'de su yolları yaptırdığı bilinen Pontos hükümdârı Mihrdad yahut halefi zamanında inşa ettirilmiş olmalıdır.

Pontos dağı silsilesinin batı tarafını teşkil eden ve Erzurum'a doğru uzandıktan sonra İran'a girip Geylân yakınında Kûh-ı Bisütun ile birleşen Amasya'daki Ferhad Dağı'na bu adın verilmesi ise, muhtelif şekilde izah edilmektedir.

Husrev Pervîz'in Anadolu'yu işgal ettiği sırada, Amasya'ya bıraktığı Ferhad b. Efruchte adlı valinin su yollarını tamir ettirmesi dolayısıyla, su yollarının ve dağın bu adla anılmış olduğu hakkındaki izah, çok zayıftır. Çünkü kısa bir müddet sonra, Amasya'nın tekrar Rumların eline geçtiğini ve 470 yıl onların hâkimiyetinde kaldığını tesbit edebiliyoruz. Bu vaziyette düşmanlarının verdiği adı muhafaza etmiş olmaları akla yakın değildir.

Dânişmend ümerasından Ferhad Gazi münasebetiyle, dağa bu adın verilmiş olması ihtimali en kuvvetli izahdır. *Târih-i Al-i Dânişmend*'de yazıldığına göre, h. 467 (m. 1075) yılında, Melik Ahmed, Ferhad Gazi'yi Fon (Pontus) Dağı'nı aşip cenup tarafından Amasya üzerine inmeye memur etti. Ferhad Gazi, Fon (Pontus) Dağı'na çıkmış, fakat mu-

⁸² Pertev Nâili Boratav, *Türk halk edebiyatında Ferhad ile Şirin* : İA IV, 567.

harebe sırasında şehid düşmüş ve oraya defnedilmişti. *Dânişmend-nâme'*-deki bu kayıd gerçek ise, dağ üzerinde görülen ve sonradan âşık Ferhad'a isnad edilerek büyütülen mezar, Ferhad Gazi Beğ'in mezarıdır ve dağa onun adı alem olmuştur.

Amasya'daki su yolları, mezar ve Ferhad Dağı hakkında kısaca ve sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: su yolları iki bin yıl kadar önce Pontus hükümdarları tarafından yaptırılmıştır; mezar Dânişmen demirlerinden Ferhad Gazi'ye aittir; Ferhad Dağı'nın adı ise bu beğin adından gelmektedir.⁸³

Anadolu halkı tarafından vakası Amasya'ya nakledilmiş bulunan Ferhad ile Şirin kıssası, öbür Türk halkları arasında da yayılmıştır. Türkmenler içinde anlatılan⁸⁴ hikâye, Şark Türklerinden Tarançilerce de bilinmektedir.⁸⁵

Ferhad ile Şirin halk hikâyesi, memleketimizde şimdiye kadar bir çok defa basılmıştır.⁸⁶ Bir kısmı taş basmasıyla yayınlanmış⁸⁷ olan bu kitaplardan başka, Gotha kütüphanesinde bulunan mensur *Husrev ü Şirin* yazmasının⁸⁸ da halk hikâyesi çeşidinde bir eser olması muhtemeldir.

Ferhad ile Şirin halk hikâyesi Hammer tarafından Almancaya çevrilmiştir [*Schirin, ein romantisches Gedicht*, Leipzig 1809].⁸⁹

Hikâye mevzuunun hülâsası, *Ungarische Revue*'dedir (XII. c., 464. s.).⁹⁰

Biz burada, Ferhad ile Şirin hikâyesinin halk edebiyatında aldığı şekli göstermek için, Maarif Kütüphanesince 1946 yılında yayınlanmış 41 sayfalık kitaptan, mevzuun hülâsasını veriyoruz:

İran'ın Azerbaycan eyaletinin Erzen şehrinde. Mehmene Banu adında bir kadın hükümdar vardı. Banu'nun on dört, on beş yaşında çok güzel bir kızkardeşi bulunuyordu. Mehmene Banu, kardeşi Şirini pek sevdi. Onun için misli görülmemiş bir köşk yaptırmak istedi. Köşkün

⁸³ H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I, İstanbul 1930 (Rumi 1928), 34 - 11. s.

⁸⁴ Mehmed Emin, *İstanbuldan Asyo-ya Vüsta'ya Seyahat* (İstanbul 1285, 137 s.) adlı eserinde bahsetmektedir, (bk. Pertev Naili Boratav, *aynı makale*).

⁸⁵ Radloff, *Proben...*, VI. Tarançi metinleri, Petesburg 1886, 72. s.

⁸⁶ Msl. bk. Ferhad ile Şirin, Şark Kütüphanesi Yayınlarından, Sebat Matbaası, İstanbul 1940 (başka basımları da vardır). Selâmi Münir Yurdatap, *Ferhad ile Şirin*, İstanbul 1943' (1937 ve başka basımları da vardır). *Ferhad ile Şirin*, Maarif Kitaphanesi yayınlarından, İstanbul 1946.

⁸⁷ Msl. bk. *Ferhad ile Şirin Hikâyesi*, Şirket-i hayriye-i sahhâfiye neşriyatından, İstanbul 1299. *Ferhad ile Şirin Hikâyesi*, resimli, 64 sayfa, (basım tarihi yok).

⁸⁸ W. Pertsch, (Gotha, tr.), nr. 248, s.

⁸⁹ Dr. Otto Spies (mütercim: Behçet Gönül); *Türk Halk Kitapları*, İstanbul 1941, 10 s.

⁹⁰ Bk. *aynı ger*; Pertev Naili Boratav, *aynı makale*.

inşası bittikten sonra, içinin süslenmesi işi nakkaş Behzad ve oğlu Ferhad'a havale edilmişti. Ferhad, on altı, on yedi yaşında güzel bir delikanlı idi.

Birgün, Mehmene Banu ile Şirin, resim ve nakış işlerinin ne halde olduğunu görmek için köşke gitmişlerdi. Dolaşırlarken Şirin, bir odada çalışan Ferhad'ı gördü ve âşık oldu. Ertesi günü gizlice yine köşke gitti ve bahçenin bir tarafına gizlendi. Sonra koynunda sakladığı altın elmayı Ferhad'a doğru attı. Ferhad, Şirin'i görünce, kendinden geçti. Şirin, birkaç defa daha köşke gitti. Nihayet sevgilerini birbirlerine açtılar. Fakat, ne çare ki, birkaç gün sonra köşkün süsleme işi bitmişti.

Şirin, bu büyük ve güzel köşkün, bir hükümdar olan ablasına lâyıık olduğunu, kendisine küçük bir köşkün kâfi geleceğini söyleyerek kendisi için daha küçük bir köşk yaptırılmasını rica etti. Hemen yeniden köşk inşasına başlandı. Ferhad ile Şirin burada da buluşmalarına devam ettiler. Bir müddet sonra, bunun da yapılması bitmiş ve nakkaşlar çekilip gitmişlerdi.

O günlerde gezinirlerken gördükleri, şehre uzakça bir pınarı Şirin çok beğenmiş ve suyunun köşke getirilmesi arzusunu izhar etmişti. Mehmene Banu, kardeşinin her arzusu gibi bunu da yerine getirmeği düşünerek, bu işi yapacakları arattı. Yüksek bir dağın yarılması gerektiğinden kimse, bu işe girişmeğe cesaret edemiyordu. Ferhad talip oldu. Yapılan hiçbir teklifi kabul etmeyerek saray kapıcılığı vazifesini istedi ve hemen çalışmaya koyuldu. Aşkın verdiği şevk ve kudretle gece gündüz uğraştı. İş bittikten sonra, köşkte kendisi için hazırlanan odaya yerleşti.

Birgün, Şirin, ablasının yokluğunu fırsat bilip, dadısının tavassutunu temin ederek, küçük köşkte Ferhad ile buluştu. Fakat fena huylu cariyelerden biri bunu görmüştü; gidip Mehmene Banu'ya gammazladı. Banu, hadisenin gizli kalması için cariyeyi zindana arttırdı ve Şirin'i hava tebdili bahanesiyle başka bir şehre götürdü. Bir zaman sonra döndüler.

Dönüşlerinden birkaç gün sonra, Mehmene Banu, Şirin'in kendisiyle gezmeğe çıkmamasından şüphelenerek, onu Ferhad ile sohbet ederken, gizlendiği yerden bizzat gördü. Şirin'e vaziyeti açmadı; fakat, hemen ferman yazarak, saray kapıcısı Ferhad'ın "Kal'a-i Ahenîn" de zincire vurulmasını emretti. Ferhad, sevgilisinden ayrı düştüğü için çok üzgündü; gece gündüz ağlıyordu.

Bir gece, Mehmene Banu rüyasında nur yüzlü bir pîr gördü; onun tehdidiyle ertesi günü Ferhad'ı zindandan salıvererek bin altın ihsanda bulundu. Ferhad, altını fakirlere dağıttı ve sahra yolunu tuttu. Mütemediyen dolaşıyordu. Bütün hayvanlar etrafına toplanmış, emrine râm

ve muti' olmuşlardı. Beraberine aldığı külüngü ile mağara yapmıştı. Bir ara şehre inmiş, boya ve fırçalar alarak, duvarlara Şirin'in resmini çizmişti. Bunları seyretmekle gönül eğlendirir, çoğu zaman da feryad ve figan ederdi.

Nihayet, Şirin'in hasretine dayanamadı, Erzen'e geldi. Sevgilisiyle görüşükten sonra, babasının bütün ısrarlarına ve göz yaşlarına rağmen, yine sahralara döndü.

O zamanlarda Amasya'da Hürmüz Şah hükümdardı. Ferhad'ın sahraları dolaştığı sırada, o da hükmü altındaki memleketleri teftiş ve avlanmak maksadiyle dolaşıyordu. Ferhad'a saz çalıp beyitler okurken tesadüf etti. Huzuruna getirttikten ve derdini öğrendikten sonra, Şirin'i kendisine alacağını vâd etti. Beraberce Amasya'ya gittiler. Şah, mektup yazarak, Şirin'i Banu'dan istedi. Banu razı olmadı. Hürmüz harbe karar verdi.

Mehmene Banu'nun hazırlıklarını öğrenmek için casus göndermiş ve ona göre tertibat almıştı. İki ordu karşılaştılar. Ferhad ve Hürmüz Şah'ın oğlu Husrev, Mehmene Banu'nun bütün pehlivanlarını öldürüyor yahud yeniyorlardı. Banu, cadıların yardımına sığındı. Bunlardan en kuvvetlisinin Husrev'i ayı şekline sokmuş olmasına rağmen, bir gece Hürmüz'ün casusları cadıları öldürüp Husrev'i kurtardılar. Ordu toplu halde hücum etti. Banu, ancak canını kurtarabildi, ordusu yenilmişti. Ferhad, Şirin'i alarak tahtrevanla karargâha götürdü. Ertesi gün, ordu Amasya'ya doğru hareket etti. Amasya'ya varınca Şirin'e sarayda bir oda tahsis ettiler.

Ferhad, düğün ne zaman olacak diye düşünürken, Husrev, harp sırasında Şabur Hindî adlı seyyah misafirinden medhini işitip gıyaben âşık olduğu ve esir edildiği gün görüp adamakıllı vurulduğu Şirin'in hasretiyle yemekten içmekten kesilmişti. Derdini dadısına açtı. Dadısı, babasının Ferhad'a verdiği sözden dönmeyeceği sebebiyle, bu sevda-dan vazgeçmesini söyledi. Ve Ferhad'ı hile ile öldürmekten başka çare bulunmadığını ilâve etti. Husrev, merdlik şanına sığmadığı için yanaşmadı. Fakat günden güne hastalanıyordu, Nihayet yatağa düştü.

Hürmüz Şah, hale vâkif olunca, verdiği söz dolayısıyla çok müşkül bir durumda kaldı ve dadıdan bir çare bulmasını istedi. Dadı, Husrev'e tekrar nasihat etti. Bir fayda elde edemeyince, şaha şu çareyi buldu: "karşiki dağın ötesindeki suyu, şehre getirirsen Şirin'i nikâhli-yabilirsin" şeklinde Ferhad'ın önüne bir teklif koyunuz; bu iş imkânsız olduğu için, siz istediğinizi yapmakta serbest kalırsınız.

Hürmüz tedbiri münasip gördü; Ferhad'ı çağırttı. Ferhad, teklifi kabul etti ve bu işi kırk günde bitiririm diyerek, hemen ertesi günü

çalışmağa başladı. Dağı delmeğe uğraşırken, Şirin; Hürmüz'ün müsaa-desiyle, bir kaç kere onu ziyaret etmişti. Artık iş bitmeğe yaklaşmıştı.

Bu arada Hürmüz, Ferhad'a acıdığından ve bu iki aşığın ölseler de birbirlerinden ayrılmayacaklarını düşündüğünden Husrev'in vazgeçmesini istedi; nasihatlar etti. Husrev, bir türlü vazgeçmiyordu. İşe dadı karıştı; hilekâr kadın "bu sevda yüzünden bir tek evlâdın mahv olacak" şeklinde sözlerle Şah'ı kandırdı. Ve hilesini tatbik için Ferhad'ın bulunduğu dağa gitti. Kocakarı kıyafetine girmişti. Beraberinde götürdüğü lokmaları göstererek ve yalandan ağlayarak, Şirin'in öldüğünü ve lokmasının dağıtıldığını söyledi. Ferhad'ın kara haberle aklı başından gitti; "o öldükten sonra ben nasıl yaşarım" diye feryad ederek külüngü havaya atı ve başını altına tutarak intihar etti.

Dadı, hemen saraya koşup, Ferhad'ın kendini öldürdüğünü bildirdi. Haberi câriyelerden öğrenen Şirin, bayıldı; ayıldıktan sonra Ferhad'ın cesedini görmek isteğinde bulundu. Şâh'ın emriyle götürdüler. Cesedin üstüne kapandı, ağladı; sonra belinde gizlice taşıdığı hançeri çıkararak göğsüne sapladı ve Ferhad'ın yanına cansız düştü.

Durumu öğrenince, Hürmüz vak'a yerine gitti. Dadı da gelmişti; o sırada bir aslan çıkarak dadıyı parçaladı.

Ferhad ile Şirin'in ölümlerinden Hürmüz Şah son derece üzülmüşü. Dünyada birleşemeyen âşıklara büyük bir cenaze töreni yaptırdı ve aynı mezara gömdürdü.

Bir müddet sonra, mezarlar üzerinde bir kara çalı peyda olmuştu.

KARAGÖZDE FERHAD İLE ŞİRİN OYUNU (FASL-I FERHAD)

Türk halk edebiyatının hikâyecilik kolu gibi, hayâl oyunu kolunda da Ferhad ile Şirin kıssası, ele alınmış bulunuyor. Ancak hikâye, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu iki sanat kolunda birbirinden farklı işlenmiştir. Bu ayrılıklar, kıssanın bitiş vak'asında olduğu kadar, öbür vak'alarında da görülüyor. Diyebiliriz ki, mevzu; halk hikâyesine ve karagöze geçerken pek çok değişikliğe uğramıştır ve birbirine benzememektedir. Ayrıca hayâl oyununda, vak'aların azaltıldığını ve hikâyenin küçültüğünü görüyoruz.

Hikâyenin Karagözdeki şeklini göstermek için, H. W. Duda'nın, Enderun hayalcilerinden Nazîf Efendi eliyle yazılmış nushayı istinsah ederek yayınladığı *Fasl-ı Ferhad* kitabındaki metni esas alıyoruz.⁹¹ Mevzuu şöylece hülâsa edebiliriz:⁹²

⁹¹ Dr. H. W. Duda. *Fasl-ı Ferhad*, İstanbul 1931, 18-47. s.

⁹² Mevzuun aynı yerden yapılan kısa bir hülâsası için bk. Pertev Nâîli Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946, 129. s.

Amasya şehrinde Harun adında çok zengin bir bezirgân varmış. Hiç evlâdı bulunmuyormuş. Buna çok üzülür dururmuş. zamanla ticaretle de ilgiyi kesip, gönül eğlendirmek için avla vakit geçirmeğe başlamış. Sonunda bundan da bıkmış. Birgün, adamlarıyla dolaşırken bir çeşme başına konarlar. Gayıptan bir pîr-i fâni çıkar. Harun, gönlündeki derdinin çâresini pîrden rica eder. Pîr kendisine bir nusha verir. Bunu yirmi dört saat bir bardak suda tutmasını, sonra suyu karısıyle beraber yarıyarıya içmelerini tavsiye eder. Harun, pîrin dediğini yapar, dokuz ay sonra bir kızı olur. Adını Şirin koyarlar.

Şirin büyür, mektepte okur, çok güzel bir genç kız olur. Birgün, babasından, gergefine nakş ettiği güzellikte bir köşk yaptırmasını ister. Babası kabul eder, ertesi günü temellerini attırır. Köşk yapıldıktan sonra nakış işini, o zamanın en usta nakkaşı Behzâdoğlu Ferhad'a verirler.

Köşkün nakşı tamamlandıktan sonra, Şirin görmeğe gider. Ferhad'ı görür. Birbirlerini severler. Ferhad, Şirin'in aşkıyla deli divâne olur. Hacivat'tan gidip Şirin'i ailesinden istemesini rica eder. Hacivat gider ister; kızın anası, Ferhad'ı beğenmediğinden razı olmaz.

Ferhad'ın ısrarı üzerine, Hacivat tekrar gider. Şirin'in anası, Elma Dağı'nı delerek Amasya şehrine su getirebilirse Ferhad'a kızını vereceğini söyler. Ferhad, bu yerine getirilmesi güç teklifi kabul eder. Karagöz'den temin ettiği kazmayla işe başlar ve dağı deler.

Şirin'in anası, dağın delindiğini öğrenince, vâdini bir tarafa bırakır ve evvelce söylediği şeyi yapması için, Karagöz'ün Bok-ana'sını Ferhad'a gönderir. Bok-ana, yılandan asâsını ve lokma çanağını alıp gider, Şirin'in öldüğünü söyler. Ferhad, kocakarıyı öldürür; tam külüngü atıp kendini öldüreceği sırada Şirin çıkagelir. Sevgililer kavuşurlar.⁹⁸

Görülüyor ki, Karagöz'deki Ferhad ile Şirin oyununda, halk hikâyesinde olduğu gibi; Mehmene Banu, Hürmüz Şâh, Husrev yoktur. Bu sebeple de vak'a daha azdır.

Karagöz oyunu olması itibariyle dibaçe kısmında bulunması gereken gazel ve şarkılardan ve şahısların perdeye gelirken okuduklarından ayrı olarak, Fasl-ı Ferhad'ın metni içinde de manzum parçalar bulunmaktadır. Bnlar, halk hikâyesindekilerin aynı olmamakla beraber, tıpkı onlar gibi, daha çok aruz vezniyle yazılmışlardır. Hece veziyle olanları da vardır. Bazı beyitler ise, Fuzûlî'nin ve başka büyük şâirlerin olup, münasebet gözetilerek metin içine alınmışlardır. Fakat, bu çeşit beyitlerin de vezinlerinde yine bozukluk göze çarpmaktadır.

⁹⁸ Gaziantep ve Kilis havalisinde oynatılan Ferhad ile Şirin oyununda vak'a halk hikâyesinde olduğu gibi, iki âşığın ölümüyle trajik bir şekilde bitirilmektedir. F. K. T.

Hikâyenin piyesi, opereti, operası ve filmi

Doğu âlemindeki şöhretini, yüksek zümre ve halk edebiyatımızda uyandırdığı derin akisleri ve geniş ilgiyi daha önceki bahislerde gösterdiğimiz Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin hikâyesi; son zamanlarda modern edebiyatın ve sanatın çeşitli kollarında da ele almış bulunuyor. Konunun aldığı son şekil ve gelişmeleri göstermek için, bunlara kısaca temas etmek, faydalı olacaktır.

HUSREV Ü ŞİRİN PİYESİ

Tanzimat edebiyatının ikinci devresinde ortaya çıkan tiyatro eserleri arasında⁹⁴ *Husrev ve Şirin* kitabına da rastlıyoruz. Üzerinde basıldığı tarih ve müellif adı bulunmayan piyesin⁹⁵ 2. sayfasındaki "İ'tizar" başlıklı yazı, M. R. rumuzunu taşımaktadır. Bu harflerin kimi işaret ettiği bilinmemekle beraber, Manastırlı Mehmet Rifat'ı göstermekte olduğu, bir ihtimal olarak ve ihtiyat kaydıyla öne sürülebilir.

On dört fasıl üzerine tertip edilen bu tiyatro eseri, küçük boy 152 sayfa tutmaktadır. Eşhası şunlardır: Hürmüz-i tacdar-Sasaniyandan bir hükümdar; Husrev Perviz-Hürmüz'ün oğlu; Mihin Banu-Ermen hâkimesi; Şirin-Mihin Banu'nun biraderi,⁹⁶ Husrev'in alâkakerdesi; Meryem-Kayser'in kızı ve Husrev'i haremî; Behram-ı Çupine-Sipehsalar; Tehmine ve Ferenkis-Şirin'in nedimleri; Şavur ve Behmen-Husrev'in nedimleri; Şiruye-Husrev'in Meryem'den olan oğlu; Ferhad-Şirin'in alâkakerdesi; Bir ihtiyar kadın-Ferhad'ın katilesi; Bir adam-Husrev'in katili; Hademe ve cevârî ve köylü ve saire.

Nizami'nin ve belki de Şeyhi'nin eserinden istifade edilerek yazılan piyes, mevzu itibarıyla, bu iki şairin mesnevilerine benzemektedir. He men hemen aynı olan vak'alarda farklar, ufak noktalara inhisar ediyor. Meselâ Nizami'nin eserinde Şirin, kendini göğsüne hançer saplıyarak öldürdüğü halde, piyeste zehir içmek suretiyle intihar etmektedir. Şirin'in nedimleri olarak gösterilen Ferenkis ve Tehmine, Şeyhi'nin eserinde bulunmamaktadır; Nizami'ninkinde ise yalnız Ferenkis vardır. Şirin, piyeste de, Şeyhi'nin mesnevisinde olduğu gibi, Ermen'li gösterilmiştir.

Husrev ve Şirin piyesinin üslûbu zâmanına göre çok sadedir. Konuşma diline yakın bir dil kullanılmıştır. Muharrir eserinin şekli, üslûbu ve diğer hususları hakkında şunları söylüyor:

⁹⁴ Bk. Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1941, 142. s.; İ. Neçmi Dilmen, *Şeyhi Divanı Önsözü*, T. D. K. yayımlarından, İstanbul 1942, VII. s.

⁹⁵ *Husrev ve Şirin*, İnkılap Ktp. Belediye kısmı, nr. K. 2677.

⁹⁶ Yanlışlıkla böyle yazılmıştır, biraderi kızı demek gerektir. Nitekim 20. sahifede doğru şekilde yazıldığı görülmektedir.

“İşbu eser, tiyatro şekli ve hey’etinde terceme ile nâzımının icad-ı tab’ı olan bazı fikirât, bilmeçburiyye tayy u terk olunup hulâsa-i mevâdı on dört fasıl üzerine tertip ve tanzim olundu. İbârât-ı mündericesi pek sade ve gaile-i tezyinat-ı münşiyânededen âzâde olduğundan vâki olan nakais-i tabiiyesinin erbâb-ı mutâlea nazarında nâil-i afv-i cemil olacağı ümidi teselli-bahş-i zihn ü efkâr olmaktadır” (2. s.).

FERHAD İLE ŞİRİN OPERASI

Hikâyenin, son zamanlarda Azerbaycanlı bestekâr Hacıbeyli Üzeyir tarafından opera şekline konduğunu, *Türk Yurdu* Mecmuasının “Türklüğün şünu” kısmında elli yıl kadar önce çıkan şu satırlardan⁹⁷ öğreniyoruz :

“Son beş altı yıl içinde, Bakû’lu Üzeyir Bey Hacı Bey-zâde, millî opera tertibiyle uğraşmaya başlamış ve Leylâ ve Mecnun, Ferhad ve Şirin hikâyelerinden iki güzel opera çıkararak Bakû’da oynatmış ve alkışlar kazanmıştı”.

HUSREV Ü ŞİRİN OPERETİ

Reşid Yasemi, *Edebiyat-ı Muasır* adlı eserinde, Ali Şeyh-ül-islâmî’nin tertip ettiği *Operet-i Husrev ü Şirin*’in Câmî’-a-i Bârbed adını taşıyan teşekkül tarafından oynandığını yazmaktadır.⁹⁸

HUSREV VE ŞİRİN FİLMİ

H. W. Duda, 1919 da Cambridge Üniversitesinde Nizami ve Cami’nin eserleri üzerinde incelemeler yapan Zebîh Bihruz’un 1920 yılında İngilizce olarak Husrev Şirin senaryosu yazdığını bildiriyor.⁹⁹ H. ş. 1304 te Tahran’da *Şâh-ı İran ve Bânû-yı Ermen* adıyla farsça olarak basılan eserin¹⁰⁰ filmi, İran’da ve muhtelif memleketlerde gösterilmiş ve ilgi uyandırmıştı.

Eski İran hikâyelerinin filme alınması işinde ilk adım sayılabilecek bu hareketten sonra da hikâye, bazı memleketlerde film haline getirilmiştir.

⁹⁷ *Millî Türk Operaları*, Türk Yurdu II, İstanbul 1328, 696. s. Ayrıca bk. Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan şairi Nizâmî*, Ankara 1951, 355. s.

⁹⁸ Reşid Yasemi, *Edebiyat-ı Muasır*, Tahran 1316, 131. s.

⁹⁹ H. W. Duda, *Ferhād und Schīrin*, Praha 1933, 121. s.

¹⁰⁰ Mehmet Emin Resulzade, *Aynı eser*, 355. s. M. E. Resulzade muharririn adını Zebuh-i Behzad şeklinde kaydetmiştir.